

Drugi deo

PRODOR UDARNE GRUPE DO IBRA

(Borbe i marševi od 21. do 28. marta 1944. godine)

Pošto je Udarne grupa divizija zauzela sigurne oslonce na desnoj obali Lima, na sastanku održanom u štabu 5. divizije, 20. marta popodne, kome je prisustvovao / i delegat Vrhovnog štaba general-major Pavle Ilić, doneta je odluka o daljim dejstvima preko pl. Zlatibora ka Ibru.¹ Izabrani pravac za nastupanje preko Zlatibora, Javora i Radočela, koji je u to godišnje doba još uvek pokriven dubokim snegom, bio je najteži, ali je omogućavao da se najbrže i relativno sigurnije stigne do cilja. Naređeno je svim jedinicama da: vrše sistematska izviđanja neprijatelja i da isturaju ispred glavnine jača izviđačka odeljenja radi otkrivanja neprijatelja i prihvatanja borbe, kako bi glavnina dobila u vremenu da prema situaciji i jačini neprijatelja pripremi napad; energično nastupaju i na svojim pravcima uništavaju sve organizacije kvislinškog državnog aparata. Nižim štabovima je predočeno da u ovom momentu nije moguće prići sistematskom izgrađivanju narodne vlasti, već je potrebno vršiti svuda političku mobilizaciju, pridobijajući što više boraca za naše jedinice, a organe narodne vlasti stvarati tamo gde za to zaista postoje povoljni uslovi. Svim starešinama i borcima stavljeno je u zadatak da za vreme pokreta, a naročito u mestima smeštaja, okupljaju stanovništvo, tumače političku i vojničku situaciju u zemlji i inostranstvu i rezultate narodnooslobodilačke borbe.

¹ Dnevnik M. Morače.

Sva gradska naselja i većinu sela na kružnoj prostori, organičenoj sa severa linijom s. Mokra Gora—Užice—Požega—Arilje, sa istoka Ivanjicom i Ušćem, sa juga Novim Pazarom, Sjenicom i Novom Varoši, a sa zapada linijom s. Vardište—Priboj, preko koje su imale preći 2. i 5. divizija do izbijanja na r. Ibar, posele su jedinice nemačkog 2. puka „Brandenburg“ i 5. SS-policijskog puka, legije „Krempler“, bugarske 24. pešadijske divizije, snage 5. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa, delovi Srpske državne i Srpske granične straže, Drinskog, Zlatiborskog, 2. Ravnogorskog, Požeškog, Javorskog i 2. miliševskog četničkog korpusa, i muslimanska fašistička milicija, koja je sarađivala sa okupatorom. Smatrajući da je prvi objekat napada jedinica 2. i 5. divizije Užice i da su njihovi glavni pravci nastupanja s. Dobrun—Užice i Cajetina—Užice, ove neprijateljske snage su pojačale svoju aktivnost i nastojale da po svaku cenu spreče prodiranje naših snaga u pravcu Užica.³ Radi toga neprijatelj se grčevito branio u nastojanju da zadrži pod svojom kontrolom teritoriju jugozapadne Srbije, prelazeći često u

² Prema bugarskim podacima, između četnika Draže Mihailovića i nemačkog glavnog komandovanja na Jugoistoku zaključen je u to vreme sporazum o zajedničkoj borbi protiv 2. i 5. divizije. Kao protivuslugu Nemci su se obavezali da će četnike snabdevati oružjem, bojnim, sanitetskim i drugim materijalom (Opis operacije „Ibar“, Arhiv Vojnoistorijskog instituta, dok. br. B-33). O tome u svojoj izjavi general Asen Nikolov, komandant bugarskog 1. okupacionog korpusa, između ostalog kaže: „Naše jedinice su u to vreme imale direktnu vezu sa četnicima D. M. ... Veza četnika D. M. i Nemaca bila je veoma čvrsta i celokupno snabdevanje četničkih trupa vršili su Nemci. Zapovesti i raspored svih trupa koje su učestvovala u ovoj akciji vršio je general Felber. Četnici D. M. imali su kod nemačke komande svoje oficire za vezu. (Arhiv VII, k. 3A, dok. 2/3).

Već 21. marta četnici su od Nemaca dobili 40.500 kg kukuруза, i to: Javorski korpus 10.500 kg, 2. mileševski korpus 10.000 kg i Požeški korpus 5.000 kg. U rezervu, na raspolaganje četničke Vrhovne komande, je stavljeno 1.500 kg. Primljeno je i raspoređeno po četničkim jedinicama na pravcu dejstva 2. i 5. divizije 40.000 pućanih metaka i 450 mina za minobacače. U toku je bila isporuka još tri vagona kukuruza. (Izveštaj Milorada Matića Bruna, oficira za vezu pri komandi nemačkih jedinica u Užicu od 21. III 1944, (Arhiv VII, S-X-br. 57/5).

³ Opis operacije „Ibar“, Arhiv VII, dok. B-33.

protivnapad, dok je u pozadini neprekidno vršio popunu svojih jedinica i prinudnu mobilizaciju⁴, pripremajući opšti napad na 2. i 5. diviziju.

Borbe na pravcu Priboj – Vardište

Dok su se 2. proleterska i 5. divizija pripremale za prodor u pravcu Ibra, neprijatelj je 21. marta, rano ujutru, preduzeo napad od Priboja prema s. Štrpcima i položajima 4. krajiške brigade koji su se nalazili na jugoistočnim padinama Sirove gore, na liniji s. Trnovci – s. Odžak – s. Bjelušine. Ukupna jačina neprijatelja iznosila je oko 2.000 nemačkih vojnika, nedićevaca i četnika, podržavanih sa nekoliko tenkova i artiljerijom. Zbog njene nebudnosti neprijatelj je iznenadio 4. krajišku brigadu i u samom početku napada prinudio je da naglo odstupi preko s. Oskoruše ka s. Bijelom Brdu. Saznavši za to, štab 5. divizije naređuje joj da se rokira istočno od komunikacije Priboj – s. Bijelo Brdo, prema s. Sjenožetu. S druge strane, pošto je pretila opasnost da neprijatelj, goneći 4. krajišku brigadu, izbije u pozadinu naših snaga kod s. Bijelo Brdo, a i zbog mogućnosti da i neprijateljske snage od Višegrada i s. Vardišta pređu u napad (čime bi jedinice 2. i 5. divizije došle u situaciju da vode borbu na dva fronta), naređeno je 2. proleterskoj brigadi 2. proleterske divizije da sa tri bataljona posedne položaj za

⁴ Naročito aktivni u prinudnoj mobilizaciji bili su četnici. Komandant Sjeničke četničke brigade, povodom toga pisao je 25. februara 1944. komandantu sreza sjeničkog „... što se tiče poziva za mobilizaciju, tu treba pozvati sve sposobne obveznike stare od 17–40 godina, bez obzira na operativne i pozadinske čete. Tako treba i uraditi, što sam vam i u privatnom pismu pisao.

Potrebno je da vi sa komandantima bataljona proradite sve da se ljudi odazovu, ukoliko imamo vlasti. Nemci su nam ponovo naredili da treba svakoga kod njih privesti ko se ne odazove pozivu. Sa mobilizacijom još ide vrlo teško, jer ljudi traže sva moguća sredstva da se izvuku od mobilizacije. Kad su videli da nemaju baš sigurnu zaštitu od nemačkih vlasti, tražili su da ih opštine određuju, a ne četničke vlasti. Nemci su to odobrili pa sam naredio svim komandantima bataljona na svome sektoru da sa predsednicima opština ponovo pozovu i odrede ljude, pošto izgleda da ima još vremena, a i da mora tako da bude, pošto to Nemci traže."

odbranu na liniji: Lanište (k. 893)—s. Bijelo Brdo—zaselak Janjići (k. 872)—zaselak Prijedorac—Goleš (trig. 1014), a 4. proleterskoj brigadi, iste divizije — da budno motri na pravac s. Vardište—s. Bijelo Brdo. Istovremeno, upućen je zahtev štabu 2. udarnog korpusa da svojim snagama izvrši pritisak prema Pljevljima.⁵

U toku borbi koje su se razvile neprijatelj je prodro u Rudo, a oko 9 časova drumom Priboj—s. Vardište delovi nemačkog 2. puka „Brandenburg“ izbili su pred položaje 2. i 4. bataljona 2. proleterske brigade, na liniji s. Bijelo Brdo—k. 872—zaselak Janjići. Bataljoni 2. proleterske brigade prihvatili su borbu da bi obezbedili izvlačenje 4. krajiške brigade istočno od komunikacija Priboj—s. Vardište i onemogućili prodor neprijatelja prema s. Budimliji, čime bi on ugrozio jedinice 4. proleterske brigade i pozadinske jedinice i ustanove 2. divizije koje su se nalazile razmeštene u ovom selu.⁸

Kod sela Bijelo Brdo razvila se vrlo oštra borba. Nemački fašistički vojnici su uporno pokušavali da ovladaju odsekom k. 765—k. 872 i prodru u s. Budimlije. Nasuprot njima, 2. i 4. bataljon 2. proleterske brigade i pored jake artiljerijske vatre koja ih je stalno i veoma precizno zasipala, odlučno i energično su branili svoje položaje. Oni su izdržali prve nalete nemačkih vojnika i jakom pešadijskom vatrom zaustavili ih pred svojim položajima. U pogodnom momentu, oko 15 časova, oni su u snažnom protivnapadu potpuno razbili i odbacili delove 2. puka „Brandenburg“ prema s. Štrpcima, tako da su oko 16. časova borbe na ovom pravou prestale.

Istovremeno 3. bataljon 2. proleterske brigade vodio je borbu sa četnicima Pavia Đurišića i pripadnicima 5. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa, koji su napadali od Rudog i Širove gore. Borba je vođena na liniji: s. Prevoja—k. 1145—Rujiski put—Lanište. Na ovom pravcu neprijatelj se pod zaklonom guste magle kretao za kolonom 4. krajiške brigade i neprimećen izbio pred položaje 3. bataljona 2. proleterske brigade na Huseinovoj ravni,

⁵ Dnevnik M. Morače; Operacijski dnevnik 5. divizije, (Arhiv VII, k. 783A, dok. 1/1).

⁶ Izveštaj štaba 2. proleterske brigade od 22. III 1944, u 19,15 časova, (Arhiv VII, k. 782, dok. 4/4).

jugoistočno od s. Previjske. U bliskoj borbi, koja se razvila i pored znatne nadmoćnosti neprijatelja, ovaj bataljon je snažnim protivnapadom odbacio četnike prema Vijarcu i Sirovoj gori. Kasnije je na ovaj pravac neprijatelj doveo sveža pojačanja i obnovio napad, pa se pred znatno jačim neprijateljem, oko 17 časova, bataljon povukao preko komunikacije Priboj—Višegrad u s. Budimlja.⁷

2. proleterska brigada je pravilno i umešno koristila zemljište za elastičnu i upornu odbranu po dubini, kako bi se dobilo u vremenu. Pravilnom upotrebom vatre i preduzimanjem pravovremenih protivnapada, kao i uzajamnim potpomaganjem i manevrisanjem jedinica, 2. brigada je sa svega tri bojno slaba bataljona zadržala na Bijelom Brdu nadiranje nemačkog 2. puka „Brandenburg“ delova 5. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa i četnike, koji su bili podržavani tenkovima i artiljerijom. Pored ostalog, dejstva 3. bataljona 2. proleterske brigade predstavljaju izvanredan primer organizovanog i postepenog ali brzog i umešnog izvlačenja jedinica koje su bile razvučene na širokom frontu (oko 150 boraca ovog bataljona branilo je front širine oko 4 km) i angažovane znatno jačim, odmornim i tehnički opremljenijim neprijateljem.

Za vreme borbi kod Bijelog Brda 4. krajiška brigada je iza položaja 2. i 4. bataljona 2. proleterske brigade prelazila komunikaciju Priboj—Vardište i posedala položaj za odbranu na liniji zaselak Prijedorac—s. Sjenožet—s. Draževina—s. Cigla, orijentišući svoj front prema s. Strpima.

U opisanim borbama, jedinice 2. i 5. divizije imale su 14 mrtvih i 29. ranjenih boraca i rukovodilaca. Među poginulim je bio i narodni heroj Božidar Tomić, politički komesar 2. bataljona 2. proleterske brigade. Neprijatelj je imao 39 poginulih i oko 70 ranjenih vojnika. Jedan nemački tenk je oštećen.⁸

Dok su jedinice Udarne grupe divizija vodile borbe u dolini r. Lima, jedinice 37. sandžačke divizije 2. udarnog korpusa vršile su snažan pritisak na neprijatelja koji je osiguravao i koristio za transport i manevar trupa komu-

⁷ Izveštaj štaba 2. proleterske divizije, br. 46 od 22. III 1944, (Arhiv VII, k. 782, dok. 44/4).

⁸ 2. proleterska divizija — operacije u 1944, godini, str. 14, (Arhiv VII, k. 734, dok. 1/5); Operacijski dnevnik 5. divizije.

nikacije Pljevlja—Prijepolje i Pljevlja—Čajniče i na taj način uspešno pomagale borbu 2. i 5. divizije, vezujući na taj način deo neprijateljskih snaga koji je mogao biti upotrebljen u borbama protiv njih. Tako je 4. sandžačka brigada 20. marta napala četničke snage na prostoriji s. Boljanići—s. Gotovuša, a 3. proleterska brigada 20, 21. i 22. marta nemačko-četničke jedinice na komunikaciji Pljevlja—Prijepolje. One su u tim borbama izbacile iz stroja oko 90 nemačkih vojnika i četnika, uz sopstvene gubitke od 9 mrtvih i 32 ranjena.⁹

Zauzimanje glavnog masiva Zlatibora

Osnovni zadatak 2. i 5. divizije bio je da se što pre prebace u dolinu Ibra. Pošto je prikupio podatke o neprijatelju,¹⁰ štab Udarne grupe je naredjenjem od 21. marta, u 24 časa, regulisao dalje kretanje jedinica. Njime je predviđeno da se 2. proleterska divizija 22. marta prebaci na prostoriju s. Donja i Gornja Jablanica—s. Dobroselica i tu zanoći, a 5. krajiška divizija da zaposedne prostoriju s. Ljubiš—Borova glava—s. Brezovac.¹¹

Istim naredjenjem regulisan je rad jedinica za 23. mart: 2. proleterska divizija da se prebaci na prostoriju s. Draglica—s. Negbina—s. Kućani—s. Burađa—s. Ojko-

⁹ Izveštaj 37. divizije, pov. br. 24 od 23. III 1944, Zbornik 1/16, dok. 139, str. 385.

¹⁰ Štab 5. krajiške divizije preko obaveštajnih organa je dobio podatke da se u Užicu nalazi jedan bugarski bataljon i nešto Nemaca; da je u Užice stiglo pojačanje od oko 300 nedičevaca i jedna baterija brdskih topova; da se u Cajetini i na Palisatu nalaze oko dva bugarska bataljona, i manje jedinice nedičevaca; u Požegi jedan bugarski bataljon; u Novoj Varoši oko 60 četnika iz 2. mileševskog korpusa; u s. Radojinji, na levoj obali r. Uvea, Požeška brigada i u rejonu Kokinog Broda Ariljska četnička brigada. Istim podacima je raspolagao i štab 2. proleterske divizije, dok su se, prema obaveštenjima koja je primio štab 1. krajiške brigade, četničke snage ispred 2. i 5. divizije povukle na prostoriju s. Ljubiš—s. Gostilje—s. Trnava (južno od Užica), da bi sa komunikacije Užice—Kokin Brod sprečile dalji prodor naših snaga prema Ibru.

¹¹ Naredjenje štaba 5. divizije, pov. br. 54 od 21. III 1944. (Arhiv VII, k. 781, dok. 33/1).

vica, a 5. krajiška divizija na prostoriju s. Dobroselica—s. Seništa—prevoj Vladaje—s. Sirogojno—s. Gostilje.

Tako su, posle nekoliko dana zadržavanja na desnoj obali Lima, 2. i 5. divizija krenule 22. marta prema Ibru. Prvog dana u 5 časova 4. proleterska brigada 2. divizije izvršila je pokret pravcem s. Budimlja—s. Bijelo Brdo—s. Cvrkote—Oštrelj (k. 1076)—s. Brezovac—s. G. Jablanica, bez dodira sa neprijateljem. 3. srpska brigada krenula je rano izjutra iz s. Semegnjeva pravcem s. Jablanica—s. Stubo—severni izaseoci [s. Dobroselice, gde se zadržala i isturila, osiguranja prema Uvcu.¹² 2. proleterska brigada je do 14 časova ostala na položaju k. 765—k. 872—zaselak Janjići, osiguravajući pokret 4. proleterske brigade, a zatim se svila u marševsku kolonu i prebacila u s. D. Jablanicu, pravcem zaselak Janjići—s. Sjenožet—s. Brezovac. Gotovo istovremeno kad je krenula 2. proleterska brigada neprijatelj je zasuo snažnom artiljerijskom vatrom k. 872 i Janjiće i otpočeo nastupanje iz s. Štrbaca i zaseoka Omarine prema Bijelom Brdu. Sa železničke pruge Užice—Višegrad, pravcem s. Okrugla—Suha gora (trig. 1128) u pozadinu i na levi bok 2. proleterske brigade, takođe je počela nastupanje Srebrenička četnička brigada, a od s. Staniševca ka s. Tasićima jedna kolona nemačkih vojnika.¹³ Međutim, 2. proleterska brigada se već nalazila u pokretu i nije prihvatila borbu, tako da je neprijatelj oko 16 časova, neometano od naših snaga, izbio u s. Bijelo Brdo. Sa vatrene položaja kod Priboja neprijatelj je artiljerijom tukao i položaje 4. krajiške brigade 5. divizije na liniji Goleš (trig. 1014)—Pleć (k. 927), ali nije preduzimao napad u tom pravcu¹⁴

I jedinice 5. krajiške divizije izvršile su predviđene marševe i postavile se na određene prostorije. 1. krajiška brigada je po planu i u određeno vreme preduzela pokret pravcem Borova glava—Šanac (k. 1284)—k. 1281, u s. G. Ljubišu, gde je zadržala bolnicu i 4. bataljon, a sa ostalim jedinicama se spustila u s. Ljubiš, gde je razbila jednu slabiju četničku grupu i zatvorila pravac koji komunikacijom od Užica vodi na njenu razmeštajnu pro-

¹² Život i rad 2. proleterske divizije u 1944. godini.

¹³ Operacijski dnevnik Srebreničke četničke brigade, (Arhiv VII, mikrofilm, lokalni muzeji, br. 2/668—673).

¹⁴ Operacijski dnevnik 2. proleterske brigade.

storiju;¹⁵ 10. krajiška brigada je izvršila pokret pravcem s. Ribnica—Katuni (1 km od Nerandže k. 1150)—k. 1132 —Borova glava—s. Draglica—*s. Seništa;¹⁶ dok se 4. krajiška brigada zadržala na starim položajima, štiteći grupu divizija od eventualnog napada neprijatelja sa linije Priboj—s. Bijelo Brdo-¹⁷

Sve jedinice su 22/23. marta zanoćile na dostignutim prostorijama, upućujući izviđačke organe u pravcu kretanja i na bokove radi prikupljanja podataka o neprijatelju, njegovim namerama i rasporedu.

U dnevnom izveštaju nemačkog komandanta Jugoistoka za 22. mart 1944. konstatovano je da „2. i 5. crvena divizija stoje sa glavninom nepromenjeno na liniji jugozapadno od Užica—Ljubiš—Ribnica—Semegnjevo“, da je „27. crvena divizija (treba 37. divizija — prim. P. V.) privučena od Lima“ i da je „dovođenje sopstvenih rezervi na prostor Užice—Požega—Čačak—Kraljevo po planu.“¹⁸

Istog dana, a da bi ojačao svoje snage na prostoru Užice—Požega, po naređenju nemačkog vojnog komandanta Jugoistoka, počeli su pokreti bugarskih okupacionih jedinica iz unutrašnjosti Srbije prema 2. i 5. diviziji. Tako su u Užice stigli: iz Niša 1. divizion bugarskog 1. artiljerijskog puka; iz Mladenovca 1. bataljon bugarskog 70. pešadijskog puka; iz Požarevca bugarski 25. bataljon teških mitraljeza i iz Požege 3. divizion bugarskog 1. artiljerijskog puka; u Požegu: iz Niša 1. baterija bugarskog artiljerijskog puka; iz Petrovca na Mlavi 19. baterija bugarskog 1. artiljerijskog puka; iz Kučeva jedanaest četa bugarskog 69. pešadijskog puka; u s. Kremnu: iz Požege i Užica 8. baterija bugarskog 1. artiljerijskog puka i 2. bataljon bugarskog 122. pešadijskog puka; i na Palisat: iz Užica bugarski 24. bataljon teških mitraljeza. Pored toga, iz Valjeva u s. Mionicu je prebačen 1. bataljon 1. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa, a iz Kragujevca u Čačak 1. bataljon 2. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa.¹⁹

¹⁵ Operacijski dnevnik 1. krajiške brigade; Operacijski dnevnik 5. divizije.

¹⁶ Operacijski dnevnik 10. krajiške brigade.

¹⁷ Operacijski dnevnik 4. krajiške brigade.

¹⁸ Arhiv VII, k. 2A, dok. 25/16-a.

¹⁹ Dnevni izveštaj vojnopravnog komandanta Jugoistoka I/a, br. 1743 od 23. III 1944, (Arhiv VII, k. 2A, dok. 25/16a).

Sa svoje strane, a po naređenju četničke Vrhovne komande, komandant Cersko-majevičke grupe korpusa je naredio 22. marta za 16,30 časova pokret letećih brigada, i to: 1. iz s. Stave, preko s. Belotića za s. Plužac; 2. pravcem s. Vrbić—s. Belotić—s. Komarić i 3. pravcem s. Soldatovići—s. Belotić—s. Konjuša.²⁰

Dvadeset trećeg marta, izjutra, nastavljen je planski pokret udarne grupe divizija. 3. srpska brigada 2. divizije krenula je iz s. Dobroselica pravcem zaselak Rasnica—s. Negbina—s. Burađa, gde je stigla popodne. Kod s. Neghine i Burađe ona se sukobila sa Moravičkom brigadom četničkog Javorskog korpusa i posle kraće borbe naterala je u bekstvo prema s. Ojkovici. Zarobljeno je šest četnika. 4. proleterska brigada se kretala za kolonom 3. srpske brigade sve do s. Neghine, gde se zaustavila i zanoćila. I njeni delovi su vodili borbu sa četnicima kod Negbine.²¹ 2. proleterska brigada je krenula u 6 časova iz s. Donje Jablanice, pravcem s. G. Jablanica—s. Stubopećine (k. 1250)—Oglavčić (k. 1056)—s. Dobroselica, i oko 15 časova stigla u s. Draglicu. Brigada je isturila osiguravajuće delove prema Uvcu, na Vis (k. 1007), Previju (k. 903) i Tusto brdo (k. 999).²² Oko 17 časova njeni prednji delovi su kod s. Voljaka (2 km jugozapadno od Negbine) prešli r. Uvac i napali Kokin Brod, gde se nalazila Leteća brigada četničkog Požeškog korpusa. Posle kraće borbe četnici su bili odbačeni ka s. Amzićima istočno od Nove Varoši. Tom prilikom neprijatelj je imao jednog poginulog i dva ranjena.²³

1. krajiška brigada 5. divizije izvršila je kraći pokret iz s. Ljubiša, preko zaseoka Smiljanića i s. Drenove do s. Sirogojna. Odmah na početku marša 2. bataljon se sukobio sa četničkom Zlatiborskom (brojala je 600 ljudi, a imala je pored pušaka i 40 automatskih oruđa) i Uzičkom brigadom i naterala ih na povlačenje prema s. Ravnim. Po odbacivanju četnika, 2. bataljon se vratio i smestio u s. Sirogojno, u zaselak kod Bjelovca (k. 950). Nešto

²⁰ Zapovest četničke Cersko-majevičke grupe korpusa od 22. III 1944, (Arhiv VII, S-V-br 11226).

²¹ Život i rad 2. divizije u 1944. god.

²² Operacijski dnevnik 2. proleterske brigade.

²³ Izveštaj gorskog štaba 98 od 5. IV 1944, (Arhiv VII, mikrofilm, lokalni muzej, br. 2/265—466).

pre 12 časova četnici su iz s. Ravni preduzeli protivnapad. Njihova jačina bila je oko 300–400 ljudi. Međutim, posle kratke borbe četnici su bili primorani da se povuku prema Užicu, gonjeni od boraca 2. bataljona do s. Ravni. Gonjenje neprijatelja je bilo više stihijno nego plansko. Ovu stihiju uslovalo je kako nepredviđeno brzo bekstvo neprijatelja, tako i opšta želja naših boraca da se on uništi. Tom prilikom poginulo je 5, ranjeno 8 i zarobljeno 6 četnika. Gubici 2. bataljona 1. krajiške brigade bili su 1 mrtav i 1 ranjen borac. Na kraju imarša, a da bi zatvorili pravac od Užica komunikacijom prema s. Ljubišu, 1. i 2. bataljon i štab brigade razmestili su se na odmor u zaseocima s. Sirogojna, 3. bataljon na prevoj Vladaje i Veliki krš (trig. 1032), a 4. bataljon, sa brigadnom bolnicom, u s. Zeline.²⁴

10. krajiška brigada, pošto je povukla snage koje su se nalazile u s. Ribnici na osiguranju od Priboja i s. Bijelo Brdo, izvršila je pokret pravcem Borova glava–s. Draglica–s. Seništa i na k. 1048, k. 1007 i Crnom vrhu (k. 1028) isturila osiguranje prema r. Uvcu i Kokinom Brodu. Istovremeno je 4. krajiška brigada povukla bataljone sa položaja kod s. Cigle i is. Brezovca, izvršila pokret preko sela G. Jablanice, Stuba i Dobroselice i izbila na Borovu glavu, gde je zatvorila komunikaciju Užice–s. Draglica.²⁵

Zauzimanjem glavnog masiva Zlatibora, 2. i 5. divizija su čvrsto stale na tie Srbije. One su brzim i kombinovanim manevrima, u jeku najvećih neprijateljskih priprema za napad na oslobođenu teritoriju 2. udarnog korpusa u Sandžaku i Crnoj Gori, za relativno kratko vreme i uz minimalne gubitke izvršile ovaj svoj zadatak.

²⁴ Operacijski dnevnik 1. krajiške brigade: Izveštaj štaba 1. krajiške brigade od 24. III 1944, u 7 časova. Arhiv VII, k. 787A, dok. 5/5.

²⁵ O situaciji na pravcu dejstva 2. i 5. divizije, toga dana u Nedićevom biltenu se kaže: „U toku 22. i 23. o. m. težište akcije komunista bilo je na pravcu Ljubiš–Užice“; (Arhiv Vojnoistorijskog instituta, kut. 25, dok. br. 4/4) dok u izveštaju Sreske komande SDS sreza dragačevskog stoji: „...Partizani se nalaze u Gornjoj i Donjoj Jablanici, Šljivovici, Negbini, Borovoj Glavi, i dr. Ceo Zlatibor su poseli. Napadaju sa tri divizije, jačine 5.000 ljudi. Na frontu zatišje. Vršimo koncentraciju trupa. Naše snage približene partizanskim. Uskoro će početi napad na svim položajima. Pojačanja stižu.“ (Arhiv VII, S-V-br. 281).

Borbe na prilazima Arilja i Ivanjice

Prema obaveštajnim podacima kojima su raspolagali štabovi 2. i 5. divizije, 23. marta u s. Jasenovu, severoistočno od Nove Varoši nalazila se Moravička brigada četničkog Javorskog korpusa, a u s. Rožanistvu 16 km južno od Užica 350–400 pripadnika Srpskog dobrovoljačkog korpusa, sa 2–3 minobacača i nekoliko mitraljeza. Pretpostavljalo se da će se četnici koncentrisati i svežim snagama zatvoriti pravce nastupanja maših jedinica, jer je uočeno pristizanje ikako Javorskog tako i 2. ravnogorskog korpusa na prostoriju s. Jasenovo–s. Ojkovica–s. Trudovo. Zapaženo je i grupisanje nemačkih, bugarskih i četničkih jedinica duž komunikacija s. Mokra Gora–s. Vardište–s. Dobrun. Pored nemačkih i bugarskih vojnika, na ovoj komunikaciji nalazio se i Drinski četnički korpus, a pristizale su i snage Cersko-majevičke grupe korpusa. Nedostajali su bliži podaci o njihovoj jačini i namerama.²⁶

23. marta štab Udarne grupe izdao je zapovest za pomeranje jedinica obe divizije ka Ibru.²⁷ 2. proleterskoj diviziji je naređeno da se 24. marta prebaci na prostoriju s. Presjeka–s. Kušićis. Opaljenik–s. Rokci–s. Sivčina, a 25. marta na prostoriju s. Parezane–s. Kosovica–s. Komadine–s. Mana–s. Budoželja, dok je 5. divizija trebalo 24. marta da se pomeri na prostoriju s. Stitkovo–s. Trudovo–s. Ojkovica–s. Dobrače, a sutradan na prostoriju s. Ravna Gora–s. Gleđica.²⁸

²⁶ Naređenje štaba 5. divizije, Pov. br. 55 od 23. III 1944. (Arhiv VII, k. 181, dok. 34/1.) Štab Udarne grupe nije imao podatke da su dve čete bugarskih vojnika upućene u izviđanje pravcem Čajetina–s. Ribnica i da su izbile na r. Crni Rzav i u s. Ribnicu, da se u s. Semegnjevu grupisao jedan odred Srpske državne straže kao i da je 2. puk Srpskog dobrovoljačkog korpusa poseo položaj duž komunikacije Užice–Požega–Arilje, na liniji Visibaba (trig. 412) – k. 320 – 8 km jugoistočno od Požege, (Izveštaj četničkog oficira za vezu pri štabu nemačkih jedinica u Užicu od 24. III 1944, Arhiv VII, S-X-br. 56).

²⁷ Isto.

²⁸ Da bi se olakšalo izvršenje zadatka Udarne grupe, 23. marta u 18,20 časova štab 2. korpusa je naredio 37. diviziji da: 4. sandžačka brigada hitno krene u pravcu Priboja da bi vršila pritisak na neprijateljske snage u njemu i vezivala ih za sebe; Pljevaljski partizanski odred da dejstvuje prema Pljevljima i 3.

Da bi se neprijatelj u Arilju i Ivanjici obmanuo o stvarnom pravcu pokreta 2. i 5. divizije i njihovim namerama, i da bi se odvuкао jedan deo neprijateljskih snaga sa glavnog pravca kretanja, upućena je 1. krajiška brigada severno od Ivanjice, u bivši dragačevski srez.²⁹ Ona je 24. marta iz rejona s. Sirogojna trebalo da se prebaci na prostoriju s. Bjeluša—s. Šarenik, a 25. marta, kod s. Prilike da pređe komunikaciju Arilje—Ivanjica i r. Moravicu, i zatim nastavi pokret preko s. Radaljeva i Vijenca (k. 855) na prostoriju s. Osonica—s. D. i G. Rzinje, a 26. marta da produži pravcem s. Dobri Do—s. Vrmbaje—s. Pridvorica—s. Pločnik—s. Ostatija i izbije na prostoriju s. Birusnik—s. Gradac.

Ostale brigade 5. divizije dobile su ove zadatke:

— 4. krajiška brigada, da se do 25. rarta preko komunikacije Ivanjica—Sjenica prebaci na prostoriju s. Ravna Gora—Staro Selo—s. Rovine;

— 10. krajiška brigada, 24. marta da izvrši marš do prostorije s. Trudovo'—s. Šitkovo sa zadatkom obezbeđenja od s. Debelja, s. Božetića i s. Kladnice, a 25. marta do s. Glece i zanočili na prostoriju s. Podkobilje—s. Gledica—«. Bojovići.

U skladu sa naređenjem štaba Udarne grupe, štab 2. proleterske divizije je u 18,30 časova izdao naređenje³⁰ da se njegove brigade 24. marta pomere na prostoriju s. Presjeka—s. Kušići—s. Opaljenik—s. Rokci—s. Sivčina, i to:

— 3. srpska brigada da izvrši pokret od s. Jasenova do s. Kušića, uništi sve četničke jedinice i jedinice muslimanske fašističke milicije (iz legije „Krempler“) na koje bude naišla, a po dolasku u rejon s. Kušića da završi pravac od Sjenice, preko pl. Javora, i postavi osiguranje prema Uvcu;

— 4. proleterska brigada da izvrši marš pravcem s. Kućani—s. Vujaši, odakle da uputi dva bataljona ka

proleterska brigada, ojačana jednim bataljonom italijanske partizanske divizije „Garibaldi“ prema Prijepolju i komunikaciji Prijepolje-^—Pljevlja, (Zbornik 1/16, dok. 137, str. 382—383).

²⁹ Naređenje štaba 5. divizije, pov. br. 56 od 23. III 1944, (Arhiv VII, k. 181, dok. 35/1).

³⁰ Naređenje štaba 2. divizije, op. br. 33 od 23. III 1944, (Arhiv VII, k. 732, dok. 27/1).

Ivanjici, u rejon s. Bela Crkva i s. Sivčina, a sa glavninom produži na prostoriju s. Daretin—s. Opaljenik—Okolišta. Njen zadatak je bio da zatvori pravac od Ivanjice, držeći položaje na liniji Crvena gora (k. 1200)—Gromov biljeg (trig. 1215);

— 2. proleterska brigada da se prebaci na prostoriju s. Vujaši—s. Maskova, sa zadatkom obezbeđenja prema s. Katićima.

Brigadama je takođe naređeno da po dolasku na određene prostorije što pre prikupe podatke o neprijatelju, i to: 2. proleterska brigada na pravcu s. Katići—s. Prilike—s. Lisa; 4. proleterska brigada na pravcu Ivanjica—s. Međurečje i 3. srpska brigada na pravcu s. Kladinica—Sjenica i u selima prema pl. Goliji.

Nasuprot namerama 2. i 5. divizije, a videći da su četnički korpusi popustili pred naletom Udarne grupe i osetivši njene prednje delove pred svojim uporištima — Užicom i Požegom, i neprijatelj je preduzeo odgovarajuće mere. Tako je 23. marta u Užicu u štabu bugarske 24. pešadijske divizije održana konferencija sa potčinjenim komandantima pukova na kojoj je pretresano pitanje dalje akcije protiv Udarne grupe divizija.³¹ Na ovom Skupu pored ostalog, rešeno je da se svim četnicima koji će učestvovati u ovoj akciji dodeli po 80 metaka na pušku i 500 metaka na automatsko oruđe, kao i da im se obezbedi rezerva municije. Zatraženo je od četničke vrhovne komande da se 1. i 2. račanska i Crnogorska četnička brigada što hitnije postave na liniju s. Božanstvo—s. Sirogojno i zatvore pravac ka zapadu. Istog dana u 20 časova štab bugarske 24. pešadijske divizije, koji je iz Beograda, od nemačkog komandanta Jugoistoka dobio odobrenje plana dejstva protiv 2. i 5. divizije i obaveštenje da će u ovoj akciji sa juga, iz Sandžaka, učestvovati i nemački 2. puk „Brandenburg“, izdao je zapovest potčinjenim bugarskim jedinicama i pridatim snagama Srpske državne straže da grupno posednu i brane važnije objekte i uporišta na liniji s. Mokra Gora—s. Šljivovica—Palisat—s. Rožanstvo—Arilje—Ivanjica—s. Komadine, sa zadatkom da ne dozvole prodor jedinica 2. i 5. divizije na sever (prema Užicu i Požegi) i severoistok (prema Čačku), i da

³¹ Arhiv VII, S-X-br. 56.

u pogodnom momentu pređu u protivnapad prema jugozapadu i jugu.³²

Da bi ovo postigao, komandant bugarske 24. divizije odlučio je da snage raspoređi u dve grupe:

– *Grupa „A”* pod komandom pukovnika Atanasova:
– 64. pešadijski puk (bez 2. bataljona), 2. čete 122. bataljona, 3. četa 61. bataljona, 14. vod 1. tovarne baterije (dva oruđa), 8. vod 1. haubičke baterije i jedan bataljon Srpske državne straže – kod s. Šljivovice oko 20 km zapadno od Užica;

– 2. četa 61. bataljona, 24. bataljon teških mitraljeza, 3. baterija 1. artiljerijskog divizionu sa 7. vodom 1. haubičke baterije, 13. vodom i dva oruđa 14. voda 1. tovarne baterije i jedan bataljon Srpske državne straže – us. Rožanstvu oko 20 km južno od Užica.

Zadatak grupe „A” bio je da posedne i brani liniju s. Mokra Gora – s. Šljivovica – Palisat – s. Rožanstvo – r. V. Rzav i ne dozvoli prodor jedinica 2. i 5. divizije prema Užicu i Požegi. Pored toga, grupa je imala zadatak i da napada prema jugu i jugoistoku.

– *Grupa „B”*, pod rukovodstvom potpukovnika Stamboldžijeva:

– 61. pešadijski bataljon (bez 2. čete), 2. četa 59. bataljona, 3. četa 122. bataljona, 25. bataljon teških mitraljeza, 4. baterija 1. artiljerijskog divizionu, 10. i 11. vod 1. tovarne baterije, 1. i 5. vod 1. vozarske baterije – na otpornim tačkama na liniji r. V. Rzav (isklj.) – Arilje – dolina Moravice – Ivanjica – s. Komadine, sa zadatkom da onemogući nastupanje 2. i 5. divizije u severoistočnom i istočnom pravcu.

Rezervu divizije sačinjavali su 1. i 2. četa 70. pešadijskog bataljona, 2. četa 63. bataljona, Lovačka četa divizije, 1. eskadron 24. konjičkog divizionu, 5. baterija 1. artiljerijskog divizionu, 12. i 19. vod 1. tovarne baterije i 1. vod 1. haubičke baterije. Pretpostavlja se da se rezerva divizije nalazila u rejonu Užica i Požege.³³

O načinu dejstava jedinica bugarske 24. divizije u pomenutoj zapovesti se, između ostalog, kaže: „Komandiri

³² Zapovest štaba bugarske 24. divizije od 23. III 1944, (Arhiv VII, br. B-14/4).

³³ Isto.

bojnih grupa prilikom dejstava moraju da preduzmu sve mere za okruženje i uništenje raznih protivničkih grupa. Pred sobom moraju stalno imati u vidu, da samim odbijanjem protivnika pred frontom nije izvršen postavljeni zadatak već sa energičnim i smelim gonjenjem i punim uništenjem".

Istoga dana nemačko Vojno zapovedništvo Srbije naredilo je da 2. puk Srpskog dobrovoljačkog korpusa³⁴ (na prostoru Požega—Arilje—s. Roge) čini rezervu Vojnog zapovedništva Srbije i da se 4. puk Srpskog dobrovoljačkog korpusa železnicom prebaci iz Smederevske Palanke, odnosno s. Rače (Kragujevačke) i razmesti: 1. bataljon u Kraljevu, a 2. bataljon u Čačku³⁵, s tim da i ovaj puk uđe u rezervu Vojnog zapovedništva Srbije.³⁰

Istovremeno, nemački vojni komandant Jugoistoka naredio je nemačkom 2. puku „Brandenburg" da iz rejonu Nove Varoši i Kokinog Broda pređe u nastupanje ka severu i izvrši napad na naše snage u rejonu s. Negbine, s. Burađe i s. Ljubiša.

Dvadeset četvrtog marta nastupni marševi jedinica 2. i 5. divizije vršeni su po planu. 1. krajiška brigada 5. divizije marševala je po planu i oko 16 časova zadržala se na prostoriji s. Bjeluša—s. Šarenik, upućujući izviđačke organe prema komunikaciji Arilje—Ivanjica. U toku pokreta brigada se u s. Visokoj, kod zaseoka Dolovi, u 9 časova sukobila sa jednom manjom četničkom grupom. Pružajući slab otpor, četnici su odstupili na severoistok, prema s. Brekovu i komunikaciji Arilje—Ivanjica.³⁷ 4. proleterska brigada 2. divizije otpočela je pokret u 4 časa, pravcem s. Kućani—s. Jasenovo—s. Moćiocci—s. Pre-

³⁴ Toga dana je iz čačka prebačen u Užice 1. bataljon, a iz Kruševca na prostoriju Požega—Arilje 2. bataljon i štab 2. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa. Takođe je u Užice stigao štab bugarskog 63. pešadijskog puka (Izveštaj vojnopravnog komandanta Jugoistoka 1/a, br. 1757 od 25. III 1944, Arhiv VII, k. 2A, dok. 26/16-a).

³⁵ Svaki od ovih bataljona imao je sledeći sastav: štab bataljona 40 ljudi, četiri čete po 135 vojnika i Prateću četvu, takođe jačine 135 vojnika. Ukupna jačina bataljona bila je 715 vojnika i oficira. Pored pušaka, svaka je četa imala 12 puškomitraljeza i 1 laki minobacač. Bataljon je imao 4 minobacača i 5 mitraljeza.

³⁶ Naređenje štaba Srpskog dobrovoljačkog korpusa, pov. br. 560 od 23. III 1944, (Arhiv VII, k. 27, dok. 31/9).

³⁷ Operacijski dnevnik 1. krajiške brigade.

sjeka—s. Vujaši i predveče se razmestila na prostoriji s. Sivčina—s. Opaljenik—s. Daretin, isa isturenim delovima prema Ivanjici i s. Međurečju. Na Bijočinom brdu (k. 1321) i Pleću (k. 1343) kod is. Jesenova, brigada je došla u dodir sa snagama 2. ravnogorskog i Javorskog četničkog korpusa, koje je odmah napala. Sa ovih topografski jakih položaja, koji su zatvarali put ka s. Moćiocima, četnici su pokušali da pruže organizovaniji otpor. Međutim, demoralisani dotadašnjim neuspesima i energičnim naletom jedinica 4. brigade u neredu su se povukli preko s. Moćioci i s. Ravna Gora prema s. Katići. 3. srpska brigada, nastupajući u zasebnoj koloni, desno od 4. proleterske brigade, pravcem; s. Negbina—s. Burada—s. Lešovići—s. Brđane—s. G. Trudovo—Rujište polje—s. Kušići, slomila je otpor i odbacila delove 2. ravnogorskog četničkog korpusa iz s. Burađe i s. Brđana preko r. Uvea, a delove Javorskog četničkog korpusa iz s. Jasenova, s. Ojkovice, sa Crnog vrha (k. 1374) i Žedne glave (trig. 1439) i iz s. Trudova prema pl. Javoru. U ovim borbama četnici su imali oko 20 poginulih, isto toliko ranjenih i 7 zarobljenih, među kojima je bilo i 5 četnika koji su učestvovali u hvatanju i mučenju grupe boraca 1. bataljona 2. proleterske brigade, koja se noću 9/10. marta 1944. godine u neuspehom pokušaju forsiranja Lima prebacila čamcem preko reke, a nije se mogla vratiti natrag. Zaplenjena su dva laka minobacača i jedan puškomitraljez. Naši gubici su iznosili 4 poginula i 5 ranjenih boraca.³⁸ Ostale jedinice nisu imale jačih borbi sa neprijateljem. 2. proleterska brigada, u 5 časova, krenula je iz s. Draglice sa kolonom 4. proleterske brigade. 1. i 4. bataljon izbili su u 21 čas u s. Vujaše i s. Maskovu i tu se razmestili. Glavnina brigade, usled sporog kretanja po veoma dubokom. snegu, nije stigla na određenu prostoriju (s. Maskova), već je zanoćila u s. Presjeki.³⁹ 10. krajiška brigada 5. divizije stigla je na prostoriju s. D. Trudovo—s. Šitkovo, a 4. krajiška brigada, u zaštitnici, na prostoriju s. Ojkovica—s. Brđani. Štab Udarne grupe predveče je stigao u s. Moćioce.⁴⁰

³⁸ Dnevnik M. Morače; Život i rad 2. divizije u 1944. god.

³⁹ Operacijski dnevnik 2. proleterske brigade.

⁴⁰ Dnevnik M. Morače.

Pokret svih jedinica 2. i 5. divizije bio je vrlo težak. Kretanje je pratila jaka snežna mećava i oluja. Iako za pojedine brigade marš-rute nisu bile duge, jedinice su relativno kasno stizale na određene prostorije, bilo što su vodile borbu, bilo što im je kretanje usporavano pokretima ostalih jedinica, jer su glavnine obeju divizija išle jednim istim pravcem.

Prema jednom četničkom izveštaju iz s. Kotraže, od 24. marta u 21 čas, koga u izvodu citiram, situacija kod neprijatelja na pravcu kretanja 2. i 5. divizije bila je sledeća:

„Užice – u 19,15 bugarski bataljon iz Arilja vodio borbu sa komunistima kod s. Ravni.⁴¹ Učestvovala i Uzička brigada. Kod Nikojevića Bugari i SDS⁴² vodili danas borbu sa komunistima. Marković⁴³ vodio borbu u Jasenovu i Burađi. Dragačevci⁴⁴ u Moćiocima. Cvetić⁴⁵ u Trudovu. Kalabić⁴⁰ u Negbini, SDS u Rožanstvu. Jedna kolona 3–500 komunista nadire od Visoke ka Dobrači. Glavnina nadire od Moćioca ka Katićima i Kotraži⁴⁷.”

Bilten komande Srpske državne straže, br. 85, od 25. marta, kaže:

„U toku 24. o. m. vođene su borbe sa komunistima kod s. Negbine (25 km od Čajetine), u zoni s. Jasenovu – s. Burađa (27 km j-i. od Čajetine), kod s. G. Trudova (30 km j-2. od Arilja), kod s. Moćioca (20 km j-z. od Arilja), kod s. Visoke (20 km j-z od Arilja) i kod s. Ravni (15 km j. od Užica)...

U borbama sa komunistima učestvovali su četnici, odredi SDS i Bugari⁴⁸.”

Istog dana Pavle Đurišić je poslao četničkoj Vrhovnoj komandi sledeći radiogram:

⁴¹ Ovde se verovatno misli na borbu koju se jedinice 1. krajiške brigade vodile 23. marta.

⁴² Nedićeva Srpska državna straža.

⁴³ četnički Požeški korpus pod komandom Miloša Markovića.

⁴⁴ Misli se na četničku Dragačevsku brigadu 1. ravnogorskog korpusa.

⁴⁵ četnički Javorski korpus pod komandom Radomira Cvetića.

⁴⁶ Delovi korpusa Gorske garde pod komandom Nikole Kalabića.

⁴⁷ Arhiv VII, S-V-284.

⁴⁸ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, kut. 25, dok. br. 6/4.

„Komunisti navaljuju na Novu Varoš. Marković (Požeški korpus prim. P. V.) se povukao na Amziće. Javite Markoviću da posedne periferiju Nove Varoši i po svaku cenu ne dozvoli da komunisti zauzmu Varoš. U odsudnom momentu stići ću mu u pomoć.“⁴⁹

Dvadeset četvrtog marta u 24 časa štab 2. proleterske divizije izdao je zapovest Op. br. 34 za nastavljanje pokreta svojih jedinica do prostorije s. Kosovica—s. Mana—s. Budoželja—s. Komadine—s. Parezane.⁵⁰ Prema toj zapovesti brigade su za 25. mart dobile sledeće zadatke:

— 4. proleterska brigada u 10 časova da izvrši pokret za s. Budeželju, s tim da jedan bataljon zadrži u s. Butkovu, a ostale jedinice na prostoriji s. Kosovica (zaselak Đokići i Babajići) — s. Mana—s. Budoželja. Sa te prostorije trebalo je da zatvori sve pravce koji izvode od Ivanjice dolinom Moravice, a naročito komunikacijom Ivanjica—s. Međurečje;

— 3. srpska brigada u 11 časova da se prebaci iz s. Kušića do s. Komadine, jedan bataljon da zadrži u s. Kosovici, a glavninu da razmesti u rejonu s. Komadine, zatvori pravac od s. Dobrog Dola i izviđa prema dolini r. Studenice.

Za jedinice 5. krajiške divizije nije izdavano novo naređenje za pomeranje na narednu prostoriju. One su, kako je to već regulisano zapovešću od 23. marta, imale da se prebace: 1. krajiška brigada u rejon s. Osonice; 10. krajiška do s. Gleđice; i 4. krajiška u s. Ravna Gora.

Dvadeset petog marta u 5 časova 2. proleterska brigada 2. divizije krenula je određenim pravcem i u 22 časa se smestila na prostoriju zaselak Lepasavići (1. i 2. bataljon) — s. Parezane (3. bataljon) — s. Kumanica (4. bataljon) — s. Primčevo Brdo (prateća četa i intendantura) — zaselak Zlatići (bolnica i dve čete u njenoj zaštiti). 3. srpska brigada, iz s. Kušića, otpočela je pokret u li časova i preko s. Kosovice stigla u rejon s. Komadine, odakle je uputila izviđačke organe u pravcu doline r. Studenice. 4. proleterska brigada je u 10 časova krenula iz rejona s. Daretina i s. Opaljenika, pravcem s. Butkovo—zaselak

⁴⁹ Izveštaj Gorskog štaba 98 od 5. IV 1944, (Arhiv VII, mikrofilm, lokalni muzeji, br. 2/265—266).

⁵⁰ Zapovest štaba 2. divizije od 24. marta 1944, (Arhiv VII, k. 732, dok. 28/1).

Babajići—s. Mana, i oko 15 časova smestila se u rejonu s. Budoželja, isturajući obezbeđenje prema Ivanjici i s. Dobrom Dolu. Štab udarne grupe divizije prebacio se sa 2. proleterskom brigadom u s. Bratljevo i smestio u školskoj zgradi. 10. krajiška brigada 5. divizije, rano izjutra, krenula je iz reiona s. Trudova i s. Šitkova i posle marša razmestila se na prostoriji s. Podkobilje—s. Bojovići, isturila obezbeđenja prema pl. Goliji i uspostavila vezu sa jedinicama 2. proleterske brigade u irejonu Leposavića. 4. krajiška brigada izvršila je pokret pravcem s. Trudovo—s. Šitkovo—s. D. Tisovica—s. Ravna Gora, gde se razmestila.

Sa nove prostorije sve jedinice 2. i 5. divizije razvile su izviđačko-obaveštajnu službu u pravcu Sjenice, doline Studenice i Ibra i u pravcu Ivanjice. Pokret kroz dubok sneg i po jakoj vejavici, uz česte borbe s neprijateljem, bio je veoma naporan. Konji su ostajali na putu. Pored toga, pokret je usporavalo i nošenje teških ranjenika. Naročito se sporo kretala bolnica 4. krajiške brigade, jer su se kod nje nalazila i nosila sa ranjenicima 1. krajiške. Za osam nosila brigada je upotrebila svoja tri bataljona. Zbog rana i teških uslova marša, na nosilima su umrla dva borca.⁵¹

Neprijatelj je brzo reagovao na ova pomeranja 2. i 5. divizije. Njemu je bilo jasno da one nameravaju da se prebace jugozapadno od Ivanjice i pređu drum Ivanjica—Sjenica. Računajući da će 2. i 5. divizija prvo okružiti, a zatim napasti Ivanjicu, neprijatelj je u toku dana uputio znatna pojačanja iz Užica i Požege prema Ivanjici. Duž komunikacije Požega—Ivanjica, u toku celog dana kretale su se neprijateljske kolone. U Ivanjicu su stigli komandant Srpske državne straže iz Užica i komandant Okružnog graničnog odreda (sa ukupno 70 ljudi). Oko 12 časova prebacio se 2. puk Srpskog dobrovoljačkog korpusa iz Požege u s. Lisu, oko 5 km severozapadno od Ivanjice, i odmah formirao jednu kolonu koja je krenula ka levom boku snaga 2. i 5. divizije, dolinom Grabovičke reke prema s. Bela Crkva i kroz s. Dubravu, preko Jevačke

⁵¹ Dnevnik M. Morače; Život i rad 2. divizije u 1944; Operacijski dnevnik 5. divizije; Operacijski dnevnik 2. proleterske, 4. i 10. krajiške brigade.

stene, u pravcu s. Sivčine. U Ivanjici su formirana dva odreda, koja su krenula: prvi, (jedan bataljon bugarske 24. pešadijske divizije) pravcem Ivanjica—s. Šljivići—s. Zarići—s. Kaluševići—Crvena gora (k. 1200) — Gromov brijeg (trig. 1.215) — s. Opaljenik (njemu je bilo pridodato i 10 pripadnika Srpske granične straže); i drugi, sastavljen od oko 40 pripadnika Srpske državne straže, pravcem Ivanjica—s. Gliječ—s. Danilovići—s. Šivčina. U samoj Ivanjici komandant Okružnog graničnog odreda organizovao je odbranu sa oko 60 ljudi Srpske državne straže i Srpske granične straže, a sa jednom bugarskom graničnom četom poseo bunkere na Mičića kršu severoistočno od varoši. Takođe su upućena dva manja izviđačka odeljenja da utvrde pravac pokreta naših snaga.⁵²

Pored toga, izgleda da je jedan bataljon 2. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa još ranije bio upućen prema s. Kušićima. O tome se u izveštaju sreskog komandanta u Guči, od 25. marta u 7,45 časova, između ostalog, kaže:

„Bugari kreću ka Kušićima, dobrovoljci isto tako zatvaraju put Javor—Ivanjica.”⁵³

Što se tiče četničkih snaga, ispred 2. i 5. divizije nalazile su se znatno demoralisane jedinice Požeškog, 2. ravnogorskog i Javorskog korpusa.

Tog dana komandant Požeškog četničkog korpusa naredio je 1. i 2. požeškoj i Ariljskoj brigadi da prikupe sve naoružano ljudstvo, organizuju izviđačko-obaveštajnu službu, napadaju naše slabije snage i da se u slučaju nailaska naših jačih snaga postepeno povlače. Istovremeno su obavesteni štabovi ovih brigada da je Crnogorska brigada stavljena pod neposredno rukovodstvo četničke Vrhovne komande i da će od nje dobijati naređenja za dejstva.⁵⁴ U pozadini, na komunikaciji Užice—Kokin Brod, grupisani su četnički Zlatiborski korpus i jedinice Srpskog dobrovoljačkog korpusa.⁵⁵

⁵² Izveštaj Okružnog načelnika u Užicu, pov. br. 273 od 1. IV 1944, (Arhiv VII, k. 29. dok. 35/3).

⁵³ Arhiv VII, br. S-V-284.

⁵⁴ Naređenje Komande požeških brigada od 25. III 1944, Arhiv VII, S-X-br. 179.

⁵⁵ Toga dana je Draža Mihailović izvestio izbegličku vladu u Kairu o borbama sa 2. i 5. divizijom. U njegovom radiogramu,

Još u toku pokreta jedinica 2. i 5. divizije došlo je do oštrih borbi sa ovim neprijateljskim snagama. 2. proleterska brigada 2. divizije, uz sadejstvo 3. bataljona 10. krajiške brigade 5. divizije, napala je u s. Bratljevu štab Javorskog četničkog korpusa, a zatim na položajima Lupoglav (Sanac—trig. 1201) — Rakita — k. 1157, Studeničku i Moravičku brigadu istog korpusa. U žestokoj borbi, prsa u prsa, četnici su razbijeni i odbačeni. U toku daljeg pokreta prema određenoj prostoriji, brigada je nailazila na razbijene četnike i gonila ih prema pl. Goliji. Tom prilikom 2. proleterska brigada zarobila je 24, a 10. krajiška 13 četnika, među kojima 2 četnička komandira četa i 1 vodnika. Zaplenjeno je: 1 mitraljez, 2 puškomi-traljeza, nešto municije i druge opreme. Kod 2. proleterske brigade ranjena su četiri borca.³⁸

Naročito žestoke borbe vodila je 4. proleterska brigada 2. divizije sa bugarskim bataljonom, koji je krenuo iz Ivanjice komunikacijom Ivanjica—pl. Javor, i delovima 2. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa kod s. Kaluše-vića, Crvene gore (k. 1200) i s. Opaljenika. Na svim pravcima, 4. proleterska je posle dužih i oštrih borbi, do 19-časo-va, potpuno razbila bugarske vojnike i Ljotičevce. U najkritičnijem momentu borbe, kada je neprijatelju pretila opasnost od potpunog uništenja, u pomoć su mu stigle nove snage iz Ivanjice, koje su mu omogućile po-vlačenje prema Ivanjici.⁵⁷ U ovim borbama se govori i u nekoliko neprijateljevih dokumenata. Tako, na primer, u izveštaju Okružnog načelnika u Užicu od 1. aprila 1944. godine, između ostalog, stoji:

br. 617, on, pored ostalog, javlja: „Komunisti se grupišu u Bosni, Sandžaku i Južnoj Srbiji za opšti napad na Srbiju. Pokušaj upada preko Drine u Mačvu osujećen je i uništena grupa od 188 komu-nista. Jedna grupa komunista uspjela je ovih dana da se probije iz doline Lima u srez Zlatiborski. Borbe su u toku. Preduzeto je sve da se ovaj novi pokušaj komunista suzbije koncentričnim dejstvom naših snaga iz Sandžaka, Bosne i Srbije.“ (Arhiv VII, mikrofilm, Bileća, br. 17/136).

³⁸ Operacijski dnevnik 2. proleterske brigade; Dnevnik M. Morače.

⁵⁷ Naređenje štaba 5. divizije, pov. br. 58 od 26. III 1944, Arhiv VII, k. 781/A, dok. 38/1; Izveštaj štaba 2. divizije br. 47 od 26. III 1944. god., Arhiv VII, 782, dok. 8/4.

„Bugarski bataljon koji je ovog dana pošao iz Ivanjice sukobio se je sa partizanima kod Crvene gore. Kako su partizani bili nadmoćniji bataljon je odbačen i bio primoran na otstupanje, te je oko ponoći stigao u Ivanjicu. Bugari su imali 8 mrtvih, među kojima jedan oficir i 2 teško ranjena od kojih opet jedan oficir.

Kako su snage koje su bile upućene u susret partizanima ove noći bile razbijene, te je postojala opasnost da partizani koji su ih gonili ne zauzmu i samu Ivanjicu, to su komandanti SDS i SGS⁵⁸ posle detaljnog izviđanja sa polovinom raspoloživog ljudstva zaposeli okolne visove i sa drugom polovinom zaposeli Ivanjicu radi odbrane.”⁵⁹

A u izveštaju Sreskog komandanta u Guči od 26. marta u 8 časova, pored ostalog, se kaže:

„Bugari se povukli i poseli bunkere ispred Ivanjice zajedno sa dobrovoljcima.

Po izveštaju Nemačke policije dve čete dobrovoljaca je opkoljeno na Kušićima.

Ivanjica traži pomoć od Beograda.

Južno od Ivanjice nadiru velike snage u pravcu zapad–istok. Dobrovoljci i Bugari su prošli rđavo... Ako ne stignu Nemci iz Požege što pre ispustićemo situaciju potpuno iz ruku. Neka se povuku snage sa Zlatibora, jer tamo sada nema ništa ... 4. puk dobrovoljaca krenuo u pravcu Klisura–Ivanjica. Jedan puk Nemaca iz čačka krenuo na položaj Klisura–Ivanjica. Na isti položaj krenuo tenkovski odred. Vazduhoplovstvo stiže jutros da stupi u akciju ... Sad će kroz Guču proći jedna kolona Nemaca, ide u popunu”.⁶⁰

Prilikom ovih borbi 4. proleterska brigada je zaplenila: 2 puškomitraljeza, 1 pištolj, više pušaka, municije i drugog materijala, dok je 3. prska brigada, na maršu za s. Komadine, uhvatila 6 četnika.

Istog dana Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju uputio je pismo svim članovima KPJ i kandidatima za člana Partije, kao i članovima SKOJ-a 2. i 5. divizije, u kome je pozdravio dolazak Udarne grupe u Srbiju.⁶¹

Dvdaeset šestog marta jedinice 2. i 5. divizije su se zadržale na dostignutoj liniji radi predaha i prikupljanja podataka o neprijatelju, njegovim namerama, jačini i rasporedu. Oni delovi koji nisu dostigli svoje marševske

⁵⁸ Srpska državna straža i Srpska granična straža.

⁵⁹ Arhiv VII, k. 29, dok. 35/3.

⁶⁰ Arhiv VII, S–V–br. 285.

⁶¹ Arhiv Istorijskog odeljenja CK SKJ, br. dok. 6826/III 2–1.

ciljeve predviđene za prethodni dan – stigli su na određene prostorije.⁶² Tako je štab 2. proleterske brigade došao u s. Primčevo Brdo, a brigadna bolnica u s. M. Bratljevo.⁶³ U toku celog dana nailazile su pojedine razbijene četničke grupice, koje su naše jedinice razoružavale. Inače, do jačih sukoba s neprijateljem nije dolazilo. Garnizon u Ivanjici je tog dana pojačan jednim mitraljeskim bataljonom bugarske 24. pešadijske divizije, koji je odmah upućen na položaj na Oštrom vrhu (trig. 976) – oko 2 km jugozapadno od Ivanjice. Da bi što bolje koordinirao rad svojih jedinica i lično rukovodio njima, u Ivanjicu je došao iz Užica komandant bugarske 24. divizije.⁶⁴ Istog dana, štab nemačke 2. oklopne armije, koji se nalazio blizu Ušća, u Jošaničkoj Banji, formirao je za odbranu doline r. Ibra borbenu grupu „Špeder“. Pošto je vreme bilo lepo i vedro, neprijateljski avioni su izviđali prostoriju na koju su stigle jedinice udarne grupe.

Dejstva 1. krajiške brigade

U međuvremenu, 1. krajiška brigada, koja se nalazila na samostalnom zadatku, pokušala je da se preko komunikacije Arilje–Ivanjica i preko Moravice prebaci u s. Osonicu, na teren bivšeg dragačevskog sreza. 25. marta, u 16 časova, krenula je iz s. Šarenika u tri kolone:

– desna kolona (2. bataljon) pravcem zaselak Miloradovići – k. 1062 – zaselak Klepani–Vulov točak (k. 962 i k. 868) – Presedlo (k. 727) – s. Prilike–most na Moravici (nedaleko od crkve u s. Prilikama);

– srednja kolona (1. i 3. bataljon, štab brigade, bolnica intendantura i topovsko odeljenje brigade) pravcem s. Sarenik–Ljubča Reka – k. 437 – k. 402;

⁶² O izbijanju na ovu prostoriju štab Udarne grupe je 26. III 1944. izvestio štab 2. korpusa radiogramom, u kome kaže: „Stigli smo na sektor južno od Ivanjice. Usput naišli na četničke brigade: Ariljsku, Požešku, Dragačevsku, Moravičku i Studeničku“. (Arhiv VII, k. 26, dok. 2/4).

⁶³ Operacijski dnevnik 2. proleterske brigade.

⁶⁴ Izveštaj okružnog načelnika u Užicu od 1. IV 1944, (Arhiv VII, k. 29, dok. 35/3).

– leva kolona (4. bataljon) pravcem s. Sarenik – Glavica (k. 839) – s. Dobrače – Teklino brdo – Ivanješevića brdo.⁶⁵

Odmah u početku marša, oko 17 časova, 2. bataljon se sukobio kod Vulovog točka i k. 868 sa 2. bataljonom 2. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa koji je nameravao da u toku noći izvrši napad na snage 1. brigade u s. Šareniku. Neprijatelj je pružio snažan otpor i uspeo da zadrži 2. bataljon 1. krajiške brigade. Međutim, štab brigade je uveo u borbu i 1. bataljon (iz srednje kolone), koji je iz doline Ljupče reke i preko k. 702 napao neprijatelja bočno i potpuno ga iznenadio. U borbi koja se produžila 26. marta do oko 3 časa neprijatelj je, iako veoma uporan u odbrani, bio potpuno razbijen i prinuđen da se neorganizovano i u neredu, po grupicama kroz potoke i jaruge, povlači preko Moravice, u pravcu rudnika Lise.⁶⁶ Borbu je potpomogao mitraljeskom vatrom i 4. bataljon sa položaja na Ivanješevića brdu. Neprijatelju su naneti osetni gubici u ljudstvu i materijalu. Prema našim podacima imao je 77 mrtvih i ranjenih, dok su dva vojnika zarobljena. Zaplenjena su tri puškomitraljeza i jedan mitraljez.⁶⁷ 2. bataljon bi postigao još veći uspeh da nije bio ometen veoma jakom mećavom zbog koje nije mogao da pokupi čak ni oružje i drugu opremu koju je neprijatelj u bekstvu bacao.⁶⁸

Za to vreme delovi 4. bataljona, dejstvujući preko Ivanješevića brda, izbili su na komunikaciju Arilje – Ivanjica u rejonu k. 443 i postavili zasedu prema Arilju. Jedna četa 3. bataljona, uz sadejstvo jedne čete 4. bataljona, izvršila je napad na bugarsku posadu kod crkve u s. Prilikama, koja je branila prilaze mostu preko Moravice. Napad nije uspeo, kao ni nameravani prelaz preko

⁶⁵ Operacijski dnevnik 1. krajiške brigade.

⁶⁶ Operacijski dnevnik 5. divizije; Izveštaj 1. krajiške brigade, str. pov. br. 6 od 7. IV 1944. (Arhiv VII, k. 783A, dok. 7/5).

⁶⁷ Operacijski dnevnik 1. krajiške brigade.

⁶⁸ O toj borbi se unapred u pomenutom izveštaju okružnog načelnika iz Užica, od 1. IV 1944. god., pored ostalog, kaže: „II dobrovoljački puk 25 marta oko 17 časova sukobio se sa partizanima u blizini Prilika. Iako su partizanske snage bile jake, puk je primio borbu i otpočeo se povlačiti u pravcu Lise.“ Prema ovom izveštaju Ljotičevci su imali 4 mrtva i 15 ranjenih (navedeni izveštaj okružnog načelnika u Užicu).

mosta, jer ie zbog zakašnjenja otpočeo tek u svitanje. U takvoj situaciji naređeno je jedinicama 1. krajiške brigade da odustanu od daljih napada i nameravanog prelaza preko komunikacije i Moravice, i da se u zoru povuku – glavnina brigade prema s. Dobrače, a 2. bataljon u rejon s. Sarenika. Oko 7 časova glavnina brigade sukobila se kod crkve u s. Dobrače sa jednim bataljonom bugarske 24. divizije, koji je na ovaj sektor stigao kao pomoć iz Arilja. U toku borbe, koja je trajala do 12 časova, Bugarima su pritekli u pomoć i delovi 2. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa. I pored nadmoćnosti, neprijatelj nije uspeo da odbaci 1. krajišku brigadu, i ona je posle oštre borbe odbila napad neprijatelja i prinudila ga da se u ne-redu povuče. Neprijatelj je izgubio veći broj vojnika i veliku količinu materijala. Prema izveštaju sreskog komandanta u Guči, u borbi kod s. Prilika bugarski vojnici su imali 30 mrtvih⁶⁹. Naši gubici bili su 9 mrtvih i 11 ranjenih boraca.⁷⁰ Posle toga brigada je promenila pravac kretanja i dolinom Ljupča reke uputila se za s. Šarenik, gde se već nalazio njen 2. bataljon. Da je neprijatelj ranije zauzeo k. 682 i položaje iznad doline Ljupča reke, bilo bi vrlo teško izvući bolnicu i intendanturu brigade tim pravcem. Međutim, neprijatelj se, istrošen i razbijen u borbi, nije mogao za to angažovati već se morao povlačiti i nositi mrtve i ranjene.

Tako je zbog nadmoćnosti neprijateljskih snaga, koje su branile prelaz preko druma Arilje–Ivanjica i zbog kasnog izbijanja na pomenuti drum, 1. krajiška brigada bila prinuđena da promeni pravac kretanja i uputi se u sastav svoje divizije.

Brigada se u s. Šareniku zadržala kratko vreme. Već oko 14 časova nastavila je marš u jednoj koloni pravcem s. Sarenik–Vodice (k. 1111) i razmestila se, radi kraćeg odmora, na prostoriji s. Katići–s. Brezova–s. Vujaši. Sa ove prostorije, oko 22 časa, produžila je pravcem s. Maškova–s. Staro Selo–s. Bratljevo, gde je stigla 27. marta u 19 časova.⁷¹

⁶⁹ Izveštaj sreskog komandanta u Guči od 26. III 1944, Arhiv VII, s—V—285.

⁷⁰ Operacijski dnevnik 1. krajiške brigade.

⁷¹ O svim ovim borbama govori i Nedićev „Bilten“ br. 86 od 26. marta. U njemu se, između ostalog, kaže: „25 o. m. u zoru

Prodor u dolinu Studenice

Naredni cilj 2. i 5. divizije bio je prebacivanje preko r. Studenice. Izvršene su potrebne pripreme, formirane kolone, saopšteni zadaci i određeni pravci kretanja pojedinih brigada. Prema naređenju štaba Udarne grupe od 26. marta⁷² obe divizije su dobile zadatak da se 27. marta prebace na prostoriju s. Despotovica—s. Pridvorica—s. Vionica—s. Čečina—s. Bela Stena—s. Brusnik—s. Ostatija, i to:

- 4. proleterska brigada na prostoriju s. Despotovica—s. Pridvorica;
- 2. proleterska u zaseoke s. Čečine, na desnoj obali Izubre i Studenice;
- 3. srpska na prostoriju s. Vionice;
- 10. krajiška u s. Brusnik;
- 4. krajiška na prostoriju s. Dojčići—s. Bela Stena;
- 1. krajiška u s. Pločnik i s. Ostatiju;
- štab 2. divizije u zaselak Pejoviće;

glavne komunističke snage nalazile su se na liniji sela Maskova (15. km j—z. od Ivanjice) — s. Katića (13 km z. od Ivanjice — Gradina—Trudinačko Brdo (14 km. s. z. od Ivanjice). Komunistički štab nalazi se u s. Katići. Oko 18 časova istog dana komunisti su zauzeli Klisuru (10. km. j. od Arilja), koju su branili dobrovoljci, i Međurečje (5 km. j. od Ivanjice), koje su branili Bugari, i prednjim delovima prešli na desnu obalu Moravice. Dobrovoljački delovi koji su branili Klisuru povukli su se do Lisanskih rudnika (6 km s. od Ivanjice) a Bugari iz Međurečja povukli su se u bunkere ka južnoj ivici Ivanjice. Komunisti su presekli vezu između Arilja i Ivanjice i izbili kod visa Maglica, nastupajući jakim snagama u tri kolone ka Ivanjici. Borbe su u toku."

U odeljku „Opšta zapažanja" kaže se:

„... Aktivnost komunističkih bandi ubačenih sa strane teritorije i dalje se oseća. Mora se očekivati da će se njihova akcija iz dana u dan pojačavati s ciljem da se preko srpske teritorije vežu partizansko-komunističke snage susednih stranih teritorija."

I dalje se, kao zaključak, kaže:

„Potrebno je jakim i dobro naoružanim snagama hitno preduzeti sve mere da se plan komunista, da na srpsku, inače mirnu teritoriju, ponovo unesu požar nereda i nemira onemogućiti. Ova potreba za sada se ukazuje kao hitna i neophodna u pogledu pograničnih zona i nadiranja komunističkog elementa u Srbiji." (Arhiv VII, k. 25, dok. 7/4).

⁷² Naređenje štaba 5. divizije pov. br. 57 od 26. III 1944. (Arhiv VII, k. 781—A, dok. 37/1).

– članovi Glavnog štaba za Srbiju i štab 5. divizije u zaselak Perišiće.⁷³

U naređenju je nagovešteno da će se 28. marta u 9 časova održati sastanak oba štaba divizija sa komandantima i političkim komesarima brigada, na kome će se ovi detaljno upoznati sa predstojećim zadacima.

Dvadeset sedmog marta jedinice 2. divizije radile su tačno po određenom planu. 4. proleterska brigada, na levom krilu, pošto je na Lokvi (k. 897) i Debelom brdu (k. 889) ostavila zaštitne delove prema Ivanjici u 4 časa izvršila je pokret pravcem s. Budoželja–Kolovoz (k 934) – V. livada–s. Ajdučko Brdo–s. Vrmbaje i razmestila se na levoj obali Studenice, na prostorijsi zaselak Aleksići–s. Pridvorica–s. Despotovica, isturajući borbena osiguranja i izviđačke organe prema selima Savovu i Đakovu i zaštitnicu prema Ivanjici. 3. srpska brigada, kao srednja kolona 2. divizije, izvršila je marš preko s. Komadine, s. Zapotoča i s. Ograđenika, razmestila se u zaseoke s. Vionice i isturila zaštitne delove u pravcu s. Kumanice i s. Parezana.⁷⁴ 2. proleterska brigada, na desnom krilu divizije, otpočela je pokret u 6 časova i oko 14 časova stigla u s. Čečinu. Sa ove prostorijsi brigada je razvila izviđačko-obaveštajnu službu u pravcu Ibra, zatvorila i kontrolisala pravac s. Rudno–s. Bzovik–s. Čečina i od pl. Radočela. U toku pokreta njena prethodnica je vodila borbu na Vrletnici sa delovima Moravičke brigade četničkog Javorskog korpusa i posle kraće borbe odbacila ih preko s. Vionice i s. Čečine u pravcu s. Bzovika. Tom prilikom zaplenjena su 2 puškomitraljeza.⁷⁵

U toku dana jedinice 5. krajiške divizije vršile su samo manja pomeranja. Pošto su neki delovi 4. krajiške brigade u maršu prethodnog dana malo zaostali, to se cela brigada prikupila u s. Ravnoj Gori. Isto tako ni 1. krajiška nije stigla na određenu prostorijsi, već, kako smo napred rekli, u s. Bratljevo. Jedino je 10. krajiška izvršila marš prema predviđenom planu. Ona je u 7 časova krenula sa prostorijsi s. Bojovici–s. Podkobilje–s. Kušići,

⁷³ Isto

⁷⁴ Dnevnik M. Morače; Život i rad 2. divizije u 1944. god.; Operacijski dnevnik Prateće čete 4. proleterske brigade, (Arhiv VII, mikrofilm, lokalni muzeji, br. 5/1–135).

⁷⁵ Operacijski dnevnik 2. proleterske brigade.

pravcem s. Gledica—s. Papulje i uveče se razmestila u zaseocima s. Brusnika. 2. i 3. bataljon su za vreme pokreta kod sela Kulizine i Graca vodili borbu sa delovima četničkog Javorskog korpusa i naterali ih u bekstvo preko Studenice, u pravcu s. Rudna.⁷⁶

I ovi pokreti, kao i prethodnih dana, bili su veoma naporni, po dubokom snegu usporavani bolnicom sa teškim ranjenicima i komorom.

Sa nove prostorije sve jedinice 2. proleterske divizije isturile su osiguranja i uputile izviđačke organe u pravcu r. Ibra, a jedinice 5. divizije pobočnice i zaštitnice prema Sjenici, pl. Zlatiboru i Ivanjici.

Reakcija neprijatelja na približavanje 2. i 5. divizije Ibru, u toku 27. marta, bila je znatno jača nego prethodnih dana.⁷⁷ Pojačanja su i dalje stizala na ceo ovaj sektor. Sada su pored bugarskih i kvislinških snaga angažovane i nove nemačke jedinice da zatvore put 2. i 5. diviziji i odbace ih natrag. U toku noći 26/27. marta stigao je iz Čačka preko Požege u Ivanjicu nemački 696. motorizovani bataljon poljske žandarmerije, a iz Arilja i rudnika Lise 2. puk Srpskog dobrovoljačkog korpusa. Takođe je stiglo i jedno bugarsko tenkovsko odeljenje iz Užica.⁷⁸ Sve ove

⁷⁶ Operacijski dnevnik 10. krajiške brigade.

⁷⁷ Dvadeset sedmog marta je general Felber javio komandi grupe armija „F“ da su „2. i 5. divizija prekinule borbe na prostoru Ivanjice i posle proboja slabog bugarskog odbranbenog fronta južno od Ivanjice prešle glavninom put Ivanjica—Golija pl.—dolina Ibra“. Kao protivmeru na dejstva Udarne grupe divizija general Felber je izvestio da je preduzeo „Gonjenje od strane četiri ojačana bugarska bataljona u sadejstvu sa četničkim odeljenjima“; da će „ostali delovi bugarske 24. divizije čistiti dosadašnje bojno polje pored osiguranja doline Moravice; „da je obrazovao borbenu grupu „Sreder“ radi zatvaranja doline Ibra“ i koje su jedinice ušle u njen sastav i da je za dolinu Ibra naređena pripravnost prvog stepena, a za mesto Rašku drugog stepena (Dnevni izveštaj vojnoupravnog komandanta Jugoistoka od 27. III 1944, Arhiv VII, 2A, dok. 27/16-a).

Tog dana je Pavle Đurišić poslao radiogram Draži Mihailoviću u kome se, između ostalog, za 2. i 5. diviziju, kaže: "... sada treba baciti sve na kocku tj. mobilisati sve što je za borbu i preduzeti uništenje svih ovih jedinica, jer to je Titova elitna vojska. Nemci veruju da će ih razbiti i rešili su da im pri ulasku u Srbiju stave na suprot velike snage." (Arhiv VII, Mikrofilm, Bileća, br. 25/609.)

⁷⁸ Napred navedeni izveštaj okružnog načelnika iz Užica od 1. IV 1944.

jedinice, sa snagama koje su se već nalazile na ovom sektoru trebalo je da odmah budu ubačene u borbu. Pošto je prikupio podatke da se 2. i 5. divizija nalaze na liniji s. Budoželja—Debelo brdo—s. Grbici—s. Zarići s. Arsenijevići (južno od Ivanjice), a s obzirom na prisustvo navedenog nemačkog bataljona i 2. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa u Ivanjici, neprijatelj je odlučio da izvrši napad na naše snage koje su održale pomenutu liniju. Napad je predviđen za 10 časova 27. marta i u njemu je trebalo da učestvuju: nemački 696. motorizovani bataljon poljske žandarmerije, 2. puk Srpskog dobrovoljačkog korpusa, tri bataljona bugarske 24. pešadijske divizije i oko 200 pripadnika Srpske državne straže i Srpske granične straže.⁷⁹ Radi toga bile su već izdate i potrebne zapovesti i naređenja. Međutim, osetivši pokrete 2. i 5. divizije prema r. Ibru, a znajući da su snage u dolini Ibra nedovoljne da spreče njihov prelaz preko reke, štab nemačke 2. oklopne armije (komanda Jugoistoka) hitno je izvršio pregrupisanje svojih snaga. U poslednjem momentu, 27. marta, on je izdao naređenje da 696. motorizovani bataljon i 2. puk Srpskog dobrovoljačkog korpusa smesta krenu delom preko Požege, a delom preko Guče za Čačak a zatim preko Kraljeva u dolinu Ibra. Tako se desilo da su zbog ovog iznenadnog preokreta u napad na naše jedinice upućena samo tri bugarska bataljona i delovi Srpske državne i Srpske granične straže. Oko 10 časova, na 4 km južno od Ivanjice, njih su jakom vatrom sačekali delovi 4. proleterske brigade 2. divizije i posle kraće ali oštre borbe protivnapadom odbacili u Ivanjicu. Prema našim podacima, u ovoj borbi poginulo je oko 20 bugarskih vojnika, dok je 4. brigada imala jednog poginulog i četvoricu ranjenih boraca.⁸⁰

Toga dana bila je veoma aktivna i neprijateljska avijacija. Ona je izviđala pokrete jedinica 2. i 5. divizije i bombardovala pojedine njihove kolone na maršu.

I u pozadinu snaga 2. i 5. divizije neprijatelj je dovlačio svoje jedinice. Tako je u s. Dobračić pristigla Zlatiborska četnička brigada, u s. Brekovo jedan bataljon bu-

⁷⁹ Isto: depeša Javorskog četničkog korpusa od 27. III 1944, u 8,30 časova, Arhiv VII, mikrofilm, Bileća br. 9/22.

⁸⁰ Dnevnik M. Morače.

garske 24. pešadijske divizije, dok je četnički Požeški korpus posedao liniju pl. Čemernica—pl. Mučaj— s. Katići.⁸¹

Dvadeset osmog marta jedinice 5. krajiške divizije uglavnom su izvršile pokrete koji su bili predviđeni za prethodni dan. Tako je 1. krajiška brigada krenula na marš u 6 časova i oko 18 časova počela se razmeštati na prostoriji s. Vrletnica (1. bataljon i bolnica) — s. Usilje (4. bataljon) — s. Arbulići (3. bataljon) — s. Pločnik (2. bataljon).⁸² 10. krajiška izvršila je u toku dana pokret iz s. Brusnika i razmestila se glavninom snaga na prostorijski s. Crtenj—s. Ratari, dok su 2. bataljon i bolnica zanoćili u s. Pločniku.⁸³ 4. krajiška izvršila je kratak marš do s. Bele Stene, gde je takođe zanoćila.⁸⁴

Sto se tiče brigade 2. proleTERSke divizije, one su se zadržale na prostorijama koje su dostigle u toku 27. marta. Štabovi brigada držali su predveče sastanak sa štabovima bataljona i na njima razmotrili stanje u jedinicama, dali kritičke osvrte i izneli iskustva iz dotadašnjih marševa, borbi i akcija.

Istog dana, štab udarne grupe divizija uputio je telegram štabu 2. udarnog korpusa, izvestivši ga da su naše snage izbile na reku Studenicu:

„Stigli smo do reke Studenice. Dovde smo razbili dva četnička korpusa jačine 1.100. Jedinice IV Crnogorske brigade južno od Ivanjice u borbi sa bugarskim bataljonom ubile 40 Bugara, zaplenile 2 puškomitraljeza i drugo. Mi imamo 5 ranjenih.“⁸⁵

Tog dana je, u stvari, bio završen nastupni marš 2. proleTERSke i 5. krajiške divizije od Lima do Ibra. Otada počinju pripreme i pokušaj forsiranja Ibra. Do ove prostorije pokret je, u vremenu od 21. do 28. marta, uglav-

⁸¹ Izveštaj sreskog komandanta u Guči od 28. III 1944, (Arhiv VII, dok. S—V—288).

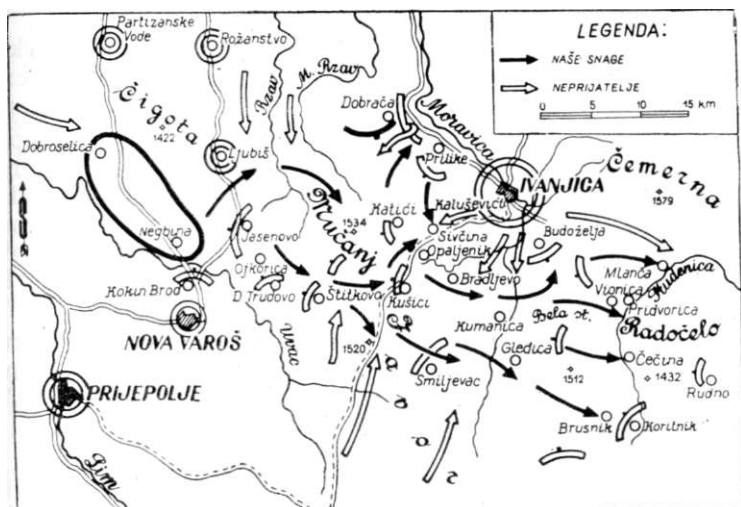
⁸² Operacijski dnevnik 1. krajiške brigade.

⁸³ Operacijski dnevnik 10. krajiške brigade.

⁸⁴ Operacijski dnevnik 4. krajiške brigade.

⁸⁵ Knjiga depeša štaba 2. udarnog korpusa.

nom vršen u jednoj napadnoj koloni (na čijem se čelu kretala 2. proleterska divizija) osnovnim pravcem s. Dobroselica—Borova glava—s. Negbina—s. Maskova— s. Kušići—s. Parezane—Ravna gora—Vrletnica—s. Vionica—s. Cečina. Marševi su, ukoliko su vršeni bez dodira sa neprijateljem, uglavnom dobro izvođeni. Jedinice su za vreme marševanja isturale bočna osiguranja (desetine i patrole), koja su se po prolasku glavnine svijala u kolonu i kretala na začelju marševskog poretka. Za osam dana, od početka marša iz doline Lima do prilaza Ibru, jedinice 2. i 5. divizije prešle su oko 150 km po planinskom i ispresecanom terenu. Prosečno su svakog dana

Prodor u dolinu Studenice

prelazile 18–20 km, po dubokom snegu i po jakoj snežnoj vejavici. Prepešačile su planine Zlatibor, Mučanj, Ravnu goru, Vrletnicu i delom Javor i Goliju i stigle u blizinu r. Ibra. Za vreme marša one su čvrsto držale u rukama operativno-taktičku inicijativu i energično prodirale sve dublje u Srbiju, ne dajući neprijatelju, naročito četnicima, da predahne. Vođene su borbe sa četnicima Javorskog, 2. ravnogorskog, Požeškog, Zlatiborskog i 2. mileševskog

korpusa, zatim sa četnicima Pavia Đurišića, kao i sa bugarskom 24. divizijom 1. bugarskog okupacionog korpusa, nemačkim 2. pukom „Brandenburg“, 2. i 5. pukom Srpskog dobrovoljačkog korpusa, delovima Srpske državne straže i Srpske granične straže i muslimanskom fašističkom milicijom. U ovim borbama uspešno je savladan otpor svih neprijateljskih snaga.

Za to vreme, prema nepotpunim neprijateljskim podacima, u borbama su postignuti sledeći rezultati: poginulo je preko 135 a ranjeno više od 100 bugarskih i nemačkih vojnika, nedičevaca i četnika. Zarobljeno je 47 četnika. Zaplenjeno je: 1 protivtenkovski top, 2 mitraljeza, 13 puškomitraljeza, 4 laka minobacača, preko 45 pušaka i dosta druge vojničke opreme.

Istovremeno su jedinice 2. proleterske i 5. krajiške divizije imale 15 mrtvih i 34 ranjena borca i rukovodioca.

Ovaj uspeh 2. i 5. divizije bio je utoliko veći što je prodor u Srbiju do Ibra izvršen baš u jeku neprijateljskog poduhvata, koji je bio usmeren na sprečavanje prodora jačih jedinica Narodnooslobodilačke vojske u Srbiju. Sada je većina neprijateljskih snaga, orijentisanih na zapadnim i jugozapadnim granicama Srbije, prema istočnoj Bosni, Sandžaku i Crnoj Gori, morala biti upućena u susret 2. i 5. diviziji.

Štab udarne grupe, odnosno štabovi divizija, u toku borbi i marševa, imali su neprekidno komandu u svojim rukama, uticali na disciplinu marša i pravilno predviđali razvoj situacije u raznim okolnostima.

Visoki moral, čvrsta marševska disciplina naših jedinica, organizacija i uspešno izvođenje nastupno-bočnih marševa lep su i poučan primer za izvlačenje iskustava iz našeg oslobodilačkog rata. Ovome treba dodati blagovremeno donošenje pravilnih odluka i izdavanje preciznih i jasnih zapovesti i naređenja od strane štaba udarne grupe i štaba 2. proleterske divizije koji su neprekidno rukovodili svojim divizijama, koristeći do maksimuma zemljište i vreme, uprkos pritisku nadmoćnijih neprijateljskih snaga i teških atmosferskih prilika.

Uporedo sa vojničkom aktivnošću jedinice su i politički radile. Osim starešina, i borci su koristili svaku priliku da objašnjavaju narodu cilj i značaj narodnooslobo-

dilačke borbe, demantujući laži d klevete koje su okupatori, četnici i druge okupatorske sluge širili u masama o Narodnooslobodilačkoj vojsci i oslobodilačkom pokretu uopšte.

Stanovništvo sela kroz koja su prošle jedinice 2. i 5. divizije imalo je prilike da uvidi, pored vojničke, i moralnu snagu naših jedinica.

Kako se to odražavalo na stanovništvo i četničke jedinice možemo naći podatke u brojnim neprijateljskim izveštajima iz tog vremena. Tako, na primer, u izveštaju četničkog obaveštajca iz s. Dubrave, kod Ivanjice, Draži Mihailoviću, od 28. marta 1944, kaže se:

„Moral kod naših ljudi u reonima gde su prošli komunisti je mnogo opao. Sve je veća sumnja u našu snagu i br. II (Nemce – prim. P. V.), sve je veći respekt prema crvenima. Zastrašujući se glasovi šire o tome šta još ide. Seljak zauzima oportuni stav. U najmanju ruku zauzima neutralan stav. Već je drugo raspoloženje od januara do danas.⁸⁰ Dok su onda sami seljaci obaveštavali o kretanju komunisti i po čitav dan i noć sami dolazili k meni, ovoga puta skoro niko ...

Pred svim ovim ne možemo da zatvorimo oči. Ovoga puta opasnost je stvarno velika, skoro ogromna. Ova kuga inficira gde god dođe a izdržljivi su kao mečke. Sve ovo svakako i Vi znate, no ipak sam smatrao da istaknem. Ako se biju poslednjih 5 minuta borbe, onda je ovo poslednjih 15 minuta.“⁸⁷

Tako vidimo da su vojni udarci koje su jedinice 2. i 5. divizije zadavale neprijatelju, a naročito četnicima i njihova potpuna politička kompromitacija u očima naroda, bili faktori koji će još više usloviti da osetno opadne snaga četnika.

Međutim, i pored svega toga jedinice 2. i 5. divizije nisu mogle u potpunosti da iskoriste svoje vojničke uspehe, jer su morale što pre da izbiju pred Ibar. Zbog toga one nisu imale vremena da se duže zadržavaju u borbama i da temeljitije uništavaju i razbijaju neprijatelja. To je omogućilo neprijatelju da se prikuplja, sređuje i organizuje odbranu koju su naše jedinice morale ponovo

⁸⁶ Misli se na vreme kada je januara 1944. godine 2. proleterska divizija prodrla iz Sandžaka, preko Zlatibora, sve do Ivanjice.

⁸⁷ Arhiv VII, br. S-X-57/2.

da lome. A neprijatelj je za to vreme uspeo da prikupi detaljne podatke o jačini 2. i 5. divizije, njihovom pravcu pokreta i namerama. Zbog toga će sve to imati negativnog uticaja na njihova dalja dejstva.

Najzad, naše jedinice dejstvujući ofanzivno kroz jugozapadnu Srbiju, nisu se duže zadržavale na teritoriji kroz koju su prolazile, pa zato nisu mogle ni da stvore čvrstu narodnu vlast i organizovanu slobodnu teritoriju kao svoju pozadinu.